

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2002 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2002

2

VILNIUS 2004

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2002

2

VILNIUS 2004

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2004

© Straipsnių autoriai, 2004

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

MARIUS S I R U T A V I Č I U S

DIPLOMATINĖS VEIKLOS NORMOS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS IR MASKVOS VALSTYBĖS SANTYKIŲ PRAKTIKOJE (XV–XVI A. SANDŪROJE)

Tyrimui pasirinktas Lietuvos ir Maskvos santykių periodas atspindi keletą svarbių problematikos aspektų. Visų pirma jį galime įvardyti kaip cezūrą, žyminčią kokybiškai naujos situacijos susiklostymą. Svarbios permainos, vykusios regiono rytinėse erdvėse, keitė iki tol buvusį jėgų išsidėstymą, kūrė naują geopolitinę situaciją. Į tarptautinę politiką besiveržianti Lietuvos kaimynė – Maskvos valstybė siekė pakeisti esamą padėtį, sutvirtinti savo pozicijas kitų regiono šalių sąskaita. Atsiradus stipriai tarpvalstybinei konkurencijai, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė turėjo vis labiau stengtis atlaikyti karinį ir politinį spaudimą. Jėgų santykio kitimas brandino tarpvalstybinių santykių įtampą, kuri generavo vis naujus karinius konfliktus. Po karo diplomatija perkeldavo valstybių varžytuves į taikesnes bendravimo formas.

Valstybių konkurencija sąlygojo diplomatijai keliamų uždavinių pobūdį, tuo metu glaudžiai susijusį su statuso, viršenybės ar lygiavertiškumo sąvokomis. Maskvos dvare kuriamos valstybės – valdovo suverenumo sampratos, paremtos genealoginėmis legendomis, iškėlė naujo jos santykio su kitomis šalimis problemą. Buvo siekiama Maskvos monarcho statusą tarpvalstybiniuose santykiuose pateikti kaip lygiavertį su kitais Europos valdovais (ypač artimiausių kaimynų atžvilgiu). Aktualizavęsis viršenybės ir statuso klausimas atsispindėjo iš pirmo žvilgsnio megalomaniškose instrukcijose maskvėnų pasiuntiniams, kuriose nurodoma, kad pastarieji būdami užsienyje nė per žingsnį nenukryptų nuo deramo Maskvos monarcho statuso atstovavimo, kad griežtai laikytųsi elgesio normų, kurios privalomos jo

reprezentantams. Tai buvo tam tikra informacijos forma, kuria kitoms šalims skelbiama Maskvos reikšmė, parodoma, kad reikia gerbti augančią to krašto galybę¹.

Politinių nuostatų svarba liudija diplomatinės veiklos normų priklausymą nuo politinių idėjų turinio, kuris sąlygojo ir bendravimo formų pasirinkimą. Pastaroji aplinkybė analizuojama daugelyje šios srities specialistų darbų. Apie ją neretai kalba ir maskvėniško diplomatinio ceremonialo tyrinėtojas Leonidas Juzefovičius, teigiantis, kad situacija, į kurią patekdavo pasiuntiniai, peržengę valstybės sieną, buvo pritaikyta tam tikrų politinių idėjų išreiškimui. Pasiuntinybės apgyvendinimo vieta, audiencijos ceremonialas, iškilmingų pietų tvarka ir t. t. – viskas mažiau ar daugiau buvo susiję su valstybine ideologija, su šalies padėtimi kitų politinių subjektų atžvilgiu ar su konkrečia politine situacija². Dėl šios nuostatos diplomatiniai kontaktai pasižymėjo viena iš ypatybių, liudijančių, kad formos ar būdai, kuriais pasiekiamas susitarimas, buvo ne mažiau svarbūs nei pats susitarimo turinys. Todėl kiekvienas veiksmas buvo planuojamas iš anksto, diplomatinės misijos eiga nuo pat pradžių režisuojama griežtomis instrukcijomis, numatančiomis privalomas diplomatinės veiklos formas. Tad iš anksto teigtume, kad tarpvalstybiniuose santykiuose vadovautasi tam tikra elgesio sistema (jos pagrindą sudarė abipusiai pripažįstamos normos ir diplomatinis ceremonialas). Į šią diplomatinę kontaktų sritį labiausiai ir kreipsime dėmesį, stengdamiesi atskleisti jos kaip visumos funkcionavimo mechanizmus.

Siekiant konceptualumo išskyla poreikis apibrėžti teorines nuostatas, taip pat ir diplomatijos terminą, atliepiantį tiriamojo objekto ypatybes. Iš naujo apmąstydami diplomatijos sąvoką, pirmiausia dėmesį atkreiptume į bendrąsias pozicijas, įtvirtinančias požiūrį, kad diplomatija yra žodis, turintis daugybę reikšmių, susijusių su oficialiomis bendravimo formomis. Į šią sampratą lengvai sutelpa klasikinis požiūris bei daugybė jo variacijų, kur diplomatija dažnai traktuojama kaip valstybės veikla, susijusi su užsienio politikos tikslų realizavimu (ją neretai į savo studijas mechaniškai perkelia senosios diplomatijos tyrinėtojai³). Galima būtų dar pateikti reviduotus požiūrius, diplomatiją traktuojančius ne tik kaip veiklos sritį, bet ir kaip metodų rinkinį, tačiau neketindami toliau tęsti apibrėžimų apžvalgos, norėtume išskirti neoklasikinės tarptautinių santykių tyrinėjimų krypties suformuluotas nuostatas. Jos skelbia, kad viena iš svarbių diplomatijos funkcijų – komunikacijos ir

¹ K. C h o j n i c k a, *Narodziny rosyjskiej doktryny państwowej*, Kraków, 2001, s. 43, 45.

² Л. Ю з е ф о в и ч, „Как в посольских обычаях ведетса...“ *Русский посольский обычай конца XV – начала XVII в.*, Москва, 1988, с. 8.

³ S. N a h l i k, *Narodziny nowożytnej dyplomacji*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1971, s. VI; *Historia dyplomacji do 1871 r.*, Warszawa, 1973, s. 97; W. S z y m a n s k i, *Organizacja dyplomacji Prus Księżęcych na dworze Zygmunta Starego 1525–1548*, Bydgoszcz, 1992, s. 9.

informacijos tarp valstybių lyderių ir kitų tarptautinių santykių dalyvių užtikrinimas⁴. Atsižvelgdami į šias pozicijas ir tyrinėjama laikotarpį bei plačiai traktuodami sąvoką, anuometinę dvišalę diplomatiją Lietuvos ir Maskvos santykių praktikoje paprasčiausiai galėtume apibrėžti kaip priemonę ryšiams tarp valdovų palaikyti. Šis apibūdinimas atitinka susiklosčiusią situaciją, be to, gerai atspindi tuometinę diplomatinį santykių hierarchiją: aukščiausio lygio tarpvalstybiniams kontaktams vadovavo abiejų šalių valdovai, reprezentuojantys ir įsmeininantys savąsias šalis. Taigi ją traktuosime ne tik kaip veiklos sritį ir metodų rinkinį, bet ir kaip tam tikrą komunikacinę „sistemą“, palaikančią valdovų bendravimą, determinuotą abiejų šalių kultūrinių ir politinių modelių.

Toks dvišalės diplomatijos traktavimas leidžia iškelti tam tikro bendrumo koncepciją. Ją konstruotume akcentuodami vieną iš tyrimo objekto bruožų – ceremonialinio elgesio bei jį reguliuojančių normų bendrumą (ir jame įtvirtintą abipusiškumo sąlygą) diplomatinį santykių dalyviams. Todėl tyrimo metu jas aiškinsime kaip tarp dviejų valstybių susiformavusią praktiką, ir jos nuostatas abiems šalims taikysime vienu metu. Ši koncepcija yra artima tarptautinių santykių ir diplomatijos tyrinėtojų vartojamai diplomatinės kultūros sampratai, kuri neretai apibrėžiama kaip bendra valstybių oficialių atstovų išpažįstama idėjų ir vertybių sandrauba. Čia bendrumas derinamas su *bendros kultūros (common culture)* idėja, tam tikrų bendrų intelektualinės kultūros ir bendrų vertybių, susijusių su bendra religija ar bendru moraliniu kodu, pagrindu⁵. *Bendros kultūros*, kuriai suteikiamas universalumo pobūdis, buvimas tampa tarsi sąlyga diplomatinei kultūrai atsirasti ir vystytis. Su ja susiejamas ir valstybių santykio sistemos radimasis bei tarptautinių bendruomenių kūrimasis. Manoma, kad pastarąjį procesą paskatinęs naujo tarpininkavimo poreikis: reikėjo derinti santykius tarp valstybių, kurios abipusiškai susvetimėjo mitinei ir pasaulietinei vienybei, tačiau kurias vis dar subtiliai siejo iš tos pačios vienybės perimtos integralios vertybės ir įpročiai⁶. Be abejo, kalbama apie Šventosios Romos imperijos tradicijas, apie diplomatinio bendravimo normas ir būdus, kurios po tam tikrų modifikacijų vėliau tapo naujojo tarpvalstybinio bendravimo pagrindu.

Deja, negalime pritaikyti minėtosios bendrumo koncepcijos, kadangi tyrimui pasirinkome šalis, kurios ne tik nepriklausė Šv. Romos imperijai, bet joms buvo tolimesnė politinė tradicija. Praktiškai neįmanoma kalbėti apie panašią idėją parentą Lietuvos ir Maskvos bendrumą, tačiau turime galimybę svarstyti bendrų, abiejų pusių akceptuojamų veiklos formų buvimą bei jas reguliuojančių vertybių ir nuostatų egzistavimą. Atsisakydami universalios diplomatinės kultūros

⁴ H. B u l l, *The Anarchical Society*, London, 1977, p. 165, 170.

⁵ Ten pat, p. 316.

⁶ J. D e r i a n, *Apie diplomatiją. Vakarų susvetimėjimo genealogija*, Vilnius, 2001, p. 125.

idėjos, apie tyrimo objektą galėtume kalbėti kaip apie diplomatinės veiklos sistemą, kurios pagrindą sudaro tam tikri universalūs komponentai, tačiau dėl šalių politinių ir kultūrinių modelių sąlygotų savitumų įgijusių išskirtinių bruožų. Galiausiai ją galėtume apibūdinti kaip vertybių, normų ir elgesio taisyklių bei nuostatų rinkinį, savo simboline galia ir socialiniais suvaržymais determinuojantį tarpvalstybinių santykių pagrindus.

***

Iš pirmo žvilgsnio gali susidaryti įspūdis, kad numatyta problematikai tyrinėti pasirinktas pernelyg trumpas laikotarpis. Senosios diplomatijos istorijai skirtose studijose diplomatinės veiklos formų ir normų analizei neretai pasitelkiami ilgi periodai ar net keletas šimtmečių. Be abejo, mūsų pasirinkto laikotarpio nepakaktų išsamiems genetiniams ar struktūriniais-tipologiniams tyrimams, tačiau jo pakanka norint konstruoti apibendrintą požiūrį į tuometinius diplomatinės veiklos modelius, analizuoti įsigalėjusias tarpvalstybinių kontaktų formas ar net stebėti precedento pagrindu atsirandančias naujoves. Pasiuntinybių knygos, pradėtos reguliariai vesti XV a. pabaigoje ir Lietuvoje, ir Maskvoje, suteikia pakankamai informacijos apie tuometinius tarpvalstybinius santykius ir įvairias jų peripetijas. Nors „lietuviškų“ šaltinių, tiesiogiai atspindinčių derybų eigą, neturime, tačiau šią spragą užpildo Maskvos valstybės diplomatiniai archyvai. Aktualumu šiai problematikai jie pranoksta Lietuvos Metriką, todėl jų informacija dominuoja svarstant kiekvieną klausimą.

Atsižvelgdami į tyrimo objekto ypatybes, analizę suskaidėme į keletą dalių. Šiame straipsnyje kalbėsime apie tarpvalstybinių santykių organizavimo ir palaikymo principus įtvirtinančias normas: valdovo ir jo diplomatinio atstovo santykio suvokimą, hierarchinio bendravimo nuostatas, reprezentacijos aktą, statuso ir rango svarbą, neliečiamybės ir saugumo sampratą. Taip pat apie šiai sferai artimas diplomatinės hierarchijos, tarpvalstybinio santykio problemas bei su jomis susijusius lygiavertiškumo, viršenybės, padėties klausimus. Straipsnyje, kuris bus publikuojamas kitame šio leidinio numeryje, nagrinėsime ceremonialinio elgesio atvejus: struktūriškai jį skaidydami aptarsime įvairių jo elementų funkcijas ir vaidmenį bendrame diplomatinio bendravimo modelyje.

***

Daugumą tuometinės diplomatijos ypatybių nulėmė tarp valstybės, valdovo ir jo diplomatinio reprezentanto egzistuojantis ypatingas santykis. Viduramžiška teisė, taip pat ir „tarptautinė“, nežinojo abstrakčių kategorijų, jos subjektai buvo ne sąvokos, bet individai. Naujųjų laikų diplomatijoje valdovas personifikuoja valstybę, tačiau iki tol būta dar glaudesnio svarbesnio sąryšio – monarcho asmuo įkūnydavo valdomą šalį⁷.

⁷ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 28.

Ši jungtis lėmė šalies statuso ir valdovo rango priklausomumą, kuris tapdavo ypač aktuali diplomatinės veiklos kompetencijai atsidūrus pastarojo asmens jurisdikcijoje. Taip vadinama *ius mittendi et excipiendi legatos* (teisė siųsti ir priimti pasiuntinius) daugelyje šalių buvo išimtinė valdovo prerogatyva⁸, ji liudijo suverenų monarcho statusą⁹. Tokia teise LDK ir Maskvos valstybės diplomatijoje naudojosi abiejų šalių valdovai. Nėra jokios abejonės, kad Maskvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Ivano III laikais užsienio politikos ir diplomatijos klausimai priklausė vien tik didžiojo kunigaikščio ir bojarinų dūmos kaip patariamosios institucijos kompetencijai¹⁰. Egidijaus Banionio tyrimai rodo, kad Lietuvoje iki XV a. vidurio vienvaldis užsienio politikos ir diplomatijos vadovas taip pat buvo didysis kunigaikštis – tai kilo iš jo valdžios statuso prerogatyvos. Valdovas skirdavo pasiuntinius, duodavo jiems nurodymus, vesdavo derybas, jo vardu vyko susirašinėjimas¹¹. Bet Kazimiero valdymo pradžioje didžiojo kunigaikščio taryba jau galėjo kontroliuoti monarcho diplomatinę veiklą atsiradusio kanclerio urėdo dėka. Jam prižiūrint kanceliarijoje buvo rengiami diplomatiniai dokumentai, kancleris saugojo didįjį LDK antspaūdą¹².

Dar daugiau galių Lietuvos valdantysis elitas įgijo, kai 1492 m. didysis kunigaikštis Aleksandras paskelbė privilegiją, kurioje įsipareigojo be Ponų tarybos žinios bei pritarimo nesiųsti į užsienį pasiuntinių. Kontroliuodama valdovo veiksmus užsienio politikoje, Ponų taryba suvaržė ir jo veiksmus vadovaujant pasiuntinių tarnybai. Susidarė dviguba priklausomybė: valdovas derino pasiuntinio kandidatūrą ir pasiuntinybės tekstą su Ponų taryba, o pastaroji negalėjo pasiųsti pasiuntinio be oficialaus valdovo įsakymo išvykti¹³. Tačiau politinės galios pasidalijimas esminių pokyčių LDK diplomatiniams santykiams su kitomis regiono šalimis nesuteikė. Minėtojo laikotarpio šaltiniai nefiksuoja žymesnių permainų. Svarbiausia tarpvalstybinių kontaktų figūra LDK ir toliau išlieka didysis kunigaikštis, Ponų tarybos diplomatinę veiklą galime traktuoti kaip paralelinę, sinchronizuotą pagrindinės užsienio politikos veiksmų programos atžvilgiu.

Kita monarcho kaip pagrindinio tarpvalstybinių santykių „dalyvio“ ir jo statuso svarbos diplomatiniam bendravimui ypatybė atsiskleidžia valdovo ir jam atstovaujančio asmens santykiuose. Diplomatinio ceremonialo tyrinėtojas Williamas Rouseanas, apibūdindamas tuometinius diplomatinis kontaktus, teigia, kad tai nebuvo

⁸ S. N a h l i k, min. veik., p. 58.

⁹ Z. T a z b i e r s k i, *Ceremonial dworsko-dyplomatycznyj w praktyce negocjacji Polski z Anglią w XVI–XVIII wieku*, Olsztyn, 1986, s. 46.

¹⁰ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 12.

¹¹ E. B a n i o n i s, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV–XVI amžiais*, Vilnius, 1998, p. 59, 69.

¹² Ten pat, p. 59.

¹³ Ten pat, p. 174.

ryšiai tarp beasmenių vienetų, nes tam tikru būdu buvo palaikomas jų asmeninis pobūdis. Ceremonialinio elgesio tyrimai rodo, kad bendravimas teoriškai vyko tarp dviejų (ar daugiau) suverenų, tačiau fizinis jų buvimas kartu buvo gana retas atvejis. Daugelis ceremonialinių kontaktų susieti su pasiuntiniu (kuris buvo viso labo tik įgaliotinis), tuo pat metu buvo susieti ir su valdovu: jis buvo tikrasis jų „dalyvis“ ir ceremoniale įkūnijo valstybę. Todėl diplomatinėje reprezentacijoje atsispindėjo monarcho valdžios galia, jo statusas, nusakantis santykį su kitais suverenais, rodantis valstybės „reputaciją“ kitų šalių atžvilgiu¹⁴.

„Reputaciją“ (kartais įvardijamą kaip *šlovę*) to laiko supratimu galima apibūdinti kaip santykį tarp asmens ir vietos bet kokioje sąlyginėje sistemoje (pavyzdžiui, diplomatinėje audiencijoje) ir realios vietos tarptautinės hierarchijos sistemoje. Susiklosčiusios diplomatinės hierarchijos pagrindas buvo valstybės, pasiuntusios pasiuntinį, reikšmingumas. 1504 m. popiežiaus kapelos ceremonimeistras Pario de Grasis savo dienoraštyje užfiksavo, kokia tvarka popiežius turi priiminėti valstybių pasiuntinius. Pirmuoju įrašytas Imperijos, po to Prancūzijos, Ispanijos ir kiti pasiuntiniai. Lenkijos karaliaus pasiuntinys buvo tryliktasis, po Čekijos ir prieš Danijos pasiuntinį. Tuo sąrašas ir baigėsi¹⁵.

Tarptautinės hierarchijos sistema dar nebuvo tokia svarbi dvišalei LDK ir Maskvos valstybės diplomatijai, jos reikšmingumas išsaugą tik vėliau, Maskvai įsitvirtinus tarptautinėje politikoje. Tačiau hierarchinio principo laikytasi bendraujant su visais be išimties diplomatiniais partneriais. Apie tai, kaip buvo suvokiamas tarpusavio santykis, nuo kurio tiesiogiai priklausė bendravimo formos, kaip jis fundamentaliai apjungė nuostatas, nulėmusias tarpvalstybinės komunikacijos pavidalus, galėtume spręsti iš rutininės diplomatinės veiklos pavyzdžių. Iš jų išskirtume pagrindines sąvokas (tuometinės diplomatinės kalbos terminologijos elementus), žyminčias viršenybės ar lygiavertiškumo būseną, o šiuo konkrečiu atveju apibrėžiančias Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Maskvos didžiojo kunigaikščio pozicijas vienas kito atžvilgiu. Vienas jų – *brolybės* terminas nebuvo giminystės ryšių ar tarpvalstybinių santykių pobūdžio ženklas, o žymėjo jų lygiavertiškumą ir buvo taikomas tik pagal rangą lygiam monarchui. Valdovai, kuriuos suverenai pagal disponuojamą valdžią laikė rangu už save žemesniais, nebuvo vadinami *broliais*¹⁶.

Šio termino kilmės galėtume ieškoti bizantiškojo universalizmo nuostatose – hierarchinę pasaulio santvarką konstruojančiose politinėse doktrinosė. Jose hierarchijos viršūnė buvo numatoma *romėjų basilėju*, kitų valdovų vietą nustatė kompli-

¹⁴ W. R o o s e n, Early Modern Diplomatic Ceremonial. A System Approach, *The Journal of Modern History*, 1980, vol. 52, p. 455, 456, 459.

¹⁵ E. B a n i o n i s, min. veik., p. 54.

¹⁶ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 16–17.

kuota rangų sistema. Pastarųjų pozicijas apibrėžė ne titulai, bet bizantiškosios kanceliarijos priskirtieji garbės epitetai ir taip vadinamos „dvasinės giminytės“ artumo *basilėjaus* atžvilgiu laipsnis. „Valdovų šeima“ turėjo visus politinės institucijos bruožus: *draugo*, *sūnaus* ar aukščiausias *brolio* rangai buvo vartojami tik galinčiausių ir suverenių valdovų atžvilgiu; „mažesniems“ pritaikyti įvairūs dvaro pareigybių titulai¹⁷.

Sunku nustatyti, kada Lietuvos ir Maskvos valdovai pradėjo vienas kitą vadinti *broliais*, kadangi iki XV a. devintojo dešimtmečio nei Lietuvoje, nei Maskvoje nebuvo reguliariai vedamos pasiuntinybių knygos. Iš ankstyvųjų diplomatinėjų dokumentų galime spręsti, kad jau XV a. viduryje diplomatinėje kalboje buvo vartojamas santykį žymintis *brolio* terminas. Jis figūruoja Lietuvos valdovo Kazimiero ir Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasilijaus II 1449 m. taikos sutarties tekste kaip kreipinys ir tuo pačiu kaip titlos dalis: „*брату нашему Казимиру, королю полскому и великому князю литовьскому*“¹⁸ (mūsų broliui Kazimierui, Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui). Po to buvo ilgas tarpvalstybinių santykių periodas, apie kurį išsamesnių šaltinių duomenų neturime, todėl kalbėdami apie tolesnius šio termino vartojimo atvejus turime remtis jau XV a. pabaigos diplomatiniais dokumentais. 1494 m. minėtasis terminas pateko į Ivano III priesaikinę kalbą, kurioje įvardydamas taikos sutarties partnerį – Lietuvos didįjį kunigaikštį Aleksandrą – vadina jį *broliu*: „*межь насъ съ нашимъ братомъ и съ зятемь, съ великимъ княземъ Александромъ ссталася любовь и доконьчание*“¹⁹ (tarp mūsų su broliu ir žentu pasiektas sutarimas ir taika). Tais pačiais metais įvykusioje sutarties ratifikacijoje Lietuvoje *brolio* terminas vartojamas ne tik priesaikinėje kalboje, bet ir pagerbimo perdavimo kitos šalies valdovui ceremonijoje²⁰.

Vėliau termino vartojimas dar labiau išsiplėtė – kaip kreipinio dalis jis vartojamas derybų metu – oficialiuose pareiškimuose ir atsakymuose. 1498 m. Maskvos didžiojo kunigaikščio priekaištuose dėl pasiuntinių sulaukymo į Aleksandrą kreipiamasi vadinant jį *broliu*: „*ино брате въ нашемъ докончание съ тобою написано*“ (juk, broli, mūsų taikos sutartyje parašyta). Atsakyme, argumentuodamas savo veiksmus, Lietuvos didysis kunigaikštis taip pat vartoja šį terminą: „*Про то, чтобы*

¹⁷ H. G r a l a, Uniwersalizm wschodni. Idea cesarstwa powszechnego w kręgu cywilizacji bizantijskiej, *Pamiętnik XV powszechnego zjazdu historyków Polskich*, t. 1, cz. 1, Toruń, 1995, s. 142.

¹⁸ 1449 08 31 Taikos sutartis tarp Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasilijaus II ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero, *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 5*, Vilnius, 1993, Nr. 78.1, p. 131.

¹⁹ 1494 01 17 – 1494 02 12 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl taikos sutarties sudarymo, *Сборник императорского русского исторического общества* (toliau – *Сб Русо*), т. 35, № 24, С. Петербург, 1882, с. 125.

²⁰ 1494 03 09 – 1494 04 28 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui taikos sutarties patvirtinimui bei deryboms dėl piršlybų, ten pat, Nr. 25, p. 138, 142.

*братъ нашъ, великий князь, приказывалъ своимъ посломъ*²¹ (Dėl to, kad mūsų brolis, didysis kunigaikštis, lieptų savo pasiuntiniams). Tokių pavyzdžių būtų galima pateikti ne vieną dešimtį, kadangi bėgant metams termino vartojimas intensyvesėjo, kol galiausiai jis tapo įprastu ir būtinu kreipinio į kitą lygiavertį pagal rangą valdovą dalimi.

Įprastomis aplinkybėmis šį abipusiai pripažįstamą lygiavertiškumą galėtume laikyti pakankamu veiksmu, užtikrinančiu ir palaikančiu tarp abiejų valdovų pusiausvyrą. Tačiau tiriamasis laikotarpis susijęs su Maskvos valstybės iškilimo periodu, pasižymėjusiu ne tik dažniais kariniais susirėmimais, bet ir ilgalaikiais diplomatiniais konfliktais. Pastarieji neretai kildavo dėl vieno iš svarbiausių monarcho rangą ir valdžios galią reprezentuojančių atributų – titulo, o tiksliau – dėl naujų jo komponentų. Nagrinėjamu laikotarpiu galime stebėti prasidėjusią Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų titulų evoliuciją, susijusią ne tik su valdžios telkimu, bet ir su siekiais įgauti tam tikrą statusą kitų šalių valdančiųjų atžvilgiu²². Tai prisidėjo prie diplomatinėje hierarchijoje svarbios viršenybės problemos eskalavimo.

Atsikračius totorių jungo, Maskvai buvo svarbu išsikovoti suverenumo pripažinimą iš svarbių tarptautinių jėgų ir ypač artimiausių kaimynų pusės. Suverenumo terminas tuo metu buvo nežinomas, tačiau tai nereiškia, kad tuo metu neegzistavo semantiškai jam artimos sampratos. Manoma, kad adekvatus jo atitikmuo buvo pavadinimas *gosudarstvo* (*государство*), kuris turėjo dvejopą prasmę – galėjo reikšti valstybę ir reprezentuoti nepriklausomos valdžios sistemą. Jos koreliatu laikomas terminas *tėvonija* – *voščina* (*вотчина*), su juo siejami tokie valstybės suverenumo atributai kaip valdžios neliečiamumas, jos nepriklausomumas politikos ir jurisdikcijos srityse²³. Su šiomis sąvokomis susijęs komponento *gosudar* (*государ*), Vakaruose dažnai prilyginamo titului *karalius*, vartojimas turėjo simbolizuoti suverenaus valdovo statusą²⁴. Marcas Szeftelis iškelia prielaidą, kad tai buvęs lotyniškojo *dominus* vertinys, o pavyzdys šiam titulavimuisi galėjo būti Lietuva, kurios valdovai nuo Jogailos ir Vytauto laikų savajai valdžiai apibrėžti vartodavę šį titulo komponentą²⁵.

²¹ 1498 m. vasaris, Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandriui dėl maskvėnų pasiuntinių sulaikymo ir dėl MDK pasiuntiniams nuolat daromų skriaudų LDK žemėse, ten pat, Nr. 51, p. 244.

²² M. S z e f t e l, The Title of the Muscovite Monarch up to the End of the Seventeenth Century, *Canadian-American Slavic Studies*, Pittsburgh, 1979, nos. 1–2, p. 59.

²³ W. P e l t z, *Suverenność państwa w praktyce i doktrynie politycznej Rusi Moskiewskiej (XIV–XVI w.)*, Zielona Góra, 1994, s. 187, 188.

²⁴ Ten pat, p. 118.

²⁵ M. S z e f t e l, min. veik., p. 62.

Tarpvalstybiniuose santykiuose terminas *gosudar*, kaip būtinas Maskvos didžiojo kunigaikščio titulo komponentas, pradedamas vartoti XV a. devintajame dešimtmetyje: 1489 m. Ivano III rašte imperatoriui Frydrichui III juo papildoma Maskvos valdovo titla. Šis žingsnis vertinamas kaip aiški suverenumo implikacija, kurios nebuvo galima demonstruoti iki 1480 m., tol, kol galutinai nebuvo nusikratyta totorių jungo²⁶. Gerai suprasdama jo reikšmę Lietuvos pusė protestavo dėl *gosudar* vartojimo, kadangi jo akceptacija būtų reiškusi Ivano III suverenumo pripažinimą²⁷. Diplomatinuose dokumentuose šalia pilnos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero titlos buvo rašoma tik pripažįstama Maskvos monarcho titulo dalis: „*Отъ Казимира, Божьею милостью короля Полского и великого князя Литовского и Руского, княжати Прусского и Жемотского и иныхъ, великому князю Ивану Васильевичю*“²⁸ (Nuo Kazimiero, Dievo valia Lenkijos karaliaus ir Lietuvos ir Rusios, Prūsijos ir Žemaitijos ir kitų, didžiojo kunigaikščio, didžiajam kunigaikščiui Ivanui Vasiljevičiui).

Nesulaukdamas priekaištų, valdymo pradžioje tą pačią formulę Ivano III atžvilgiu vartojo ir Aleksandras: „*Отъ Александра, Божьею милостью, великого князя Литовского и Руского, Жемотского и иныхъ, великому князю Ивану Васильевичю*“²⁹ (Nuo Aleksandro, Dievo valia Lietuvos ir Rusios, Žemaitijos ir kitų, didžiojo kunigaikščio, didžiajam kunigaikščiui Ivanui Vasiljevičiui). Situacija pasikeitė 1493 m. pradžioje Ivanui III pirmą kartą tarpvalstybinių kontaktų metu pavartojus naują titlos komponentą – visos Rusios valdovas: „*Иоань, Божьею милостью, государь всеа Русий, и великий князь Володимерскы, и Московскы*“³⁰ (Ivanas, Dievo valia, visos Rusios valdovas ir Vladimiro, Maskvos didysis kunigaikštis). Toks titulavimasis turėjo akcentuoti „amžinašias“ maskvėnų valdovų teises visai, iki to laiko tik dalinai jų valdžia apjungtai, Rusiai ir tuo pat metu pabrėžti Lietuvos didžiojo kunigaikščio uzurpatorišką valdžios pobūdį LDK priklausančių senųjų Kijevo Rusios žemių atžvilgiu³¹. Nauja titlos dalis demonstravo išaugusią Maskvos didžiojo kunigaikščio valdžią, žymėjo naują jo statusą, tuo pačiu suardydamos buvusį tarpusavio santykį.

²⁶ Ten pat, p. 64.

²⁷ W. P e l t z, min. veik., p. 118.

²⁸ 1488 03 08, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl pasienio konfliktų, *Сб Русо*, т. 35, № 4, с. 14.

²⁹ 1492 11 04 – 1492 12 29, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III, kuria informuojama apie Aleksandro įžengimą į sostą, taip pat deryboms dėl pasienio konfliktų ir kitų nesutarimų, ten pat, Nr. 18, p. 72.

³⁰ 1493 01 05 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III instrukcija į Lietuvą vykstantiems maskvėnų pasiuntiniams, ten pat, Nr. 19, p. 81.

³¹ W. P e l t z, min. veik., p. 13, 118.

Gerai suprasdamas Maskvos intencijas Vilniaus dvaras netrukus pradėjo reikšti nepasitenkinimą dėl šių *naujovių*. Ponų tarybos laiške Maskvos vaivada Ivanui Patrikejevui maskvėnų valdovas buvo apkaltintas pažeidęs *senovę* ir prisiskyręs sau per „didų vardą“: „и вь листе к нашему господару написаль себе имя высоко, не по старине, не подлугь, какъ издавна обычаи бывал“³² (ir rašte mūsų valdovui parašė sau per didų vardą, ne pagal senovę, ne taip, kaip nuo seno įprasta buvo). Susiklosčiusi situacija aktualizavo viršenybės ir šalių tarpusavio santykių problemą. Norėdama apsidrausti nuo netikėtumų ir neprarasti pozicijų, Ponų taryba LDK pasiuntiniui instrukcijoje nurodė, ką jis turėtų atsakyti Ivanui Patrikejevui, jei pastarasis pareikštų, kad maskvėnų valdovas yra vyresnis (galimai ir viršesnis): „ино бы ему рекъ посол: хотя наш господарь молодшии летъ ани чинь его милость чествою не меньши, толко в той мере какъ отец его милость великии король“³³ (tai pasiuntinys turėtų jam sakyti: nors mūsų valdovas jaunesnis, tačiau nei jo malonybės rangas, nei garbė ne mažesni, taip pat kaip ir jo malonybės tėvo, didaus karaliaus). Čia figūruojanti *vyresnumo* sąvoka asociatyvi vyresniojo brolio autoritetinei tradicijai, kuri, kaip matome, tuo metu vis dar buvo susijusi su amžiaus ir genealoginės pozicijos sampratomis. Tik vėliau diplomatijos srityje ji susiformavo į gana precizišką politinę kategoriją. Politinis *vyresnumas* buvo aiškiai atskirtas nuo natūralaus ir genealoginio vyresnumo³⁴.

Priekaištams dėl naujos titlos komponentų atremti kita pusė naudojo istorinę argumentaciją, aiškindama, kad teisę taip save tituluoti Ivanas III paveldėjęs iš protėvių: „государь нашъ къ вашему государю вь своемъ листу съ своимъ посломъ высоко ничего не писалъ, ни новины никоторые не вставиль, чемъ его Богъ подароваль, отъ дедъ и отъ прадедъ отъ начала правой естъ уроженной государь всеа Руси“³⁵ (mūsų valdovas per pasiuntinį savo rašte jūsų valdovui nieko per didaus nerašė, nei jokių naujovių neįvedė, kuo jį Dievas apdovanojo; iš senelių ir iš prosenelių, iš pat pradžių prigimties teise yra visos Rusios valdovas). Ginčai dėl naujos titlos formulės buvo ilgos diplomatinės kovos, apsunkinusios tolesnius tarpvalstybinius santykius, prologas. Abi pusės atkakliai laikėsi savųjų pozicijų, nepaliaujamai kartodamos minėtąją argumentaciją. Ir tik XVI a. pradžioje LDK sušvelnino pozicijas pradėdama derybas dėl naujojo maskvėnų mo-

³² 1493 m. vasaris, LDK ponų tarybos raštas Maskvos vaivada Ivanui Patrikejevui, paaiškinantis, kad derybos dėl taikos sustabdytos dėl karinių veiksmų iš MDK pusės, *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 5*, Nr. 15.2, p. 68.

³³ 1493 m. vasaris, Instrukcija į Maskvą vykstančiam LDK pasiuntiniui, ten pat, Nr. 15.3, p. 69.

³⁴ W. P e l t z, min. veik., p. 89.

³⁵ 1493 06 29 – 1493 07 08, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl taikos ir pėbėgėlių klausimams spręsti, *Сб Пуо*, т. 35, № 22, с. 107.

narcho titulo pripažinimo sąlygų. Lietuva ryžosi nuolaidoms paskutiniajame karinio konflikto su Maskva etape patyrusi didelių nesėkmių, smarkiai komplikavusių jos padėtį kaimyninės valstybės atžvilgiu. Diplomatinių pralaimėjimą stengtasi sušvelninti argumentais, teigiančiais, kad visas Ivano III titulas nevertas dėl maskvėnų kaltės, nes pastarieji nesilaikę 1494 m. taikos susitarimo sąlygų – net ir sudarius sutartį nenutraukė pasienio žemių puldinėjimo. Demonstruojant „geras intencijas“ į diplomatinius dokumentus įrašyta visa Ivano III titla, ateityje pažadama laikytis ankstesnių susitarimų: „*твое имя, брата нашего, написали есмо по тому, какъ въ нашихъ доконьчальныхъ грамотахъ межѣ насъ написано. А и вперед, ажъ Богъ дастъ, хочемъ тебе брату нашему, правити по докончанью*“³⁶ (mūsų broli, tavo vardą parašėme taip, kaip jis taikos sutartyje tarp mūsų parašytas. O ir ateityje, kaip Dievas duos, mūsų broli, norime laikytis taikos susitarimo).

Deja, net ir diplomatinės nuolaidos nepagerino Lietuvos ir Maskvos tarpusavio santykių, nenutraukė nesėkmingo Lietuvai karinio konflikto. Tarp abiejų šalių tvyranti įtampa buvo jaučiama ir derybose, kurių metu nevengta aštrių pasisakymų, eskaluojančių viršenybės problemą. 1501 m. emocingoje kalboje Jonas Zaberezinskis tiesiogiai pareiškė apie Lietuvos viršenybę Maskvos atžvilgiu: „*ведь же ведаешь, штожь Великое Княжество Литовское к Москве николиж не служило, а Москва къ Великому Княжеству*“³⁷ (juk žinai, kad ne Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Maskvai tarnavo, o Maskva – Didžiajai Kunigaikštystei). Tarpvalstybiniai santykiai stabilizavosi (nors ir trumpam) 1503 m. Maskvoje pasirašius paliaubų sutartį.

***

Tarpusavio santykių nuostatas LDK ir Maskvos valstybės diplomatinėje praktikoje įtvirtino viena iš svarbiausių diplomatinę reprezentaciją reglamentuojančių – inversinė *garbės-negarbės* samprata. Jos turinys ir normatyvinė galia geriausiai atsiskleidžia ceremonialiniame elgesyje, tačiau tam tikrus aspektus galima išskirti aptariant pasiuntinio bei jo atstovaujamo valdovo santykį. Monarchas įkūnijo valstybę, o pasiuntinys, be jokios abejonės, turėjo įkūnyti monarchą. „Spindulys kylantis iš saulės, nešantis joje savo substanciją, degantis ir neišsenkantis“ – šia metafora

³⁶ 1500 04 05, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III, pareiškiant, kad sutinkama pripažinti jo naująjį titulą „visos Rusios valdovas“, reikalaujama gražinti perbėgėlius, priekaištaujama dėl pasienio konfliktų bei kitų abipusių nesutarimų, *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga* 5, Nr. 93, p. 151.

³⁷ 1501 02 21 – 1501 03 04, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro ir Lenkijos karaliaus Jono Albrechto pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III deryboms dėl taikos, *Сб Пуо*, т. 35, № 67, с. 313.

tuometiniai stačiatikių teologai aiškino santykį tarp Dievo Tėvo ir Dievo Sūnaus, Jėzaus Kristaus. Panašiai, L. Juzefovičiaus manymu, tada buvo įsivaizduojamas ir ryšys, egzistuojantis tarp valdovo ir jo pasiuntinio³⁸. Keletą santykio ypatinumą iliustruojančių pasisakymų galime aptikti ir tuometiniuose diplomatinuose dokumentuose. 1504 m. pradžios Maskvos pareiškime, kuriuo priekaištaujama Lietuvos didžiajam kunigaikščiui dėl pasiuntinių sulaikymo, išraiškiai apibūdinamas valdovo ir jo reprezentanto ryšys: „*иного гораздо то братъ нашъ и зять, черезъ перемирные грамоты и черезъ крестное целованье, надъ нашими послы такъ чиниль? <...> ведь всякой посоль речи говорити и лице носити государя своего*“³⁹ (kodėl, mūsų broli ir žente, nepaisydamas paliaubų sutarties raštų ir priesaikos, duotos bučiuojant kryžiu, taip su mūsų pasiuntiniais pasielgei? <...> juk bet koks pasiuntinys atstovauja valdovo asmeniui ir kalba jo vardu). Svarbiausia šioje frazėje ne tik pasiuntinio kaip valdovo „balso“ ir „veido“ įvardijimas, bet ir aiškiai pabrėžiama viena pagrindinių – reprezentavimo funkcija, susiejanti pasiuntinį su monarchu.

Prisimindami, kad diplomatinėje reprezentacijoje turėjo atsispindėti monarcho valdžios legitimumas, galia, šlovė, jo rangas, nusakantis santykį su kitu suverenu, nesunkiai suvoksime ir kitą tuometinio diplomato prievolę – valdovo *garbės* saugojimą. Dėl minėtojo ryšio pasiuntinio kaip suvereno atstovo padėtis buvo ypatinga: pasiuntinio *negarbė* galėjo tapti *negarbe* ir pačiam valdovui. Apie šį abipusį priklausomumą galime spręsti iš maskvėniškos diplomatinės instrukcijos, kurioje nurodoma, kaip pasiuntiniai turėtų elgtis audiencijų metu, kad nepadarytų savajam valdovui *negarbės*: „*ведь что учните не по пригожу, ино намъ нечестъ а вамъ нечестъ же и вы бы во всемъ себя берегли*“⁴⁰ (nes ką padarysite nederamai, mums *negarbė* ir jums taip pat *negarbė*, tad jūs save visuomet saugokite). Taigi valdovo *garbę* užsienyje turėjo palaikyti „deramas“ pasiuntinių elgesys, atitinkantis juos siuntusio monarcho statusą, jo padėtį kito suvereno atžvilgiu. Jų elgesį Maskva (ir mažesniu mastu Lietuva) už šalies ribų reguliuodavo tiksliais nurodymais ir bendromis taisyklėmis, kurios buvo surašomos instrukcijose, vadinamose *nakaz* (*наказ*) arba *nakaznaja pamiat* (*наказная память*)⁴¹.

Daugelis šių taisyklių susiję su diplomatinio ceremonialu, tad jas aptarsime nagrinėdami ceremonialinį elgesį. Norėtume atkreipti dėmesį į bendrąsias nuosta-

³⁸ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 28–29.

³⁹ 1504 02 14 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III atsakymas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntiniams, atvykusiems į Maskvą spręsti pasienio konfliktų ir kitų reikalų, *Акты, относящиеся к истории Западной России* (toliau – *АЗР*), т. 1, № 192, С. Петербург, 1846, с. 332.

⁴⁰ 1503 05 07 – 1503 09 24, Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III instrukcija pasiuntiniams, vykstantiems į Lietuvą paliaubų sutarties patvirtinimui, *Сб Рuo*, т. 35, № 76, с. 428.

⁴¹ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 37.

tas, kuriomis vadovautasi organizuojant tarpusavio bendravimą. Ir vėl susidursime su diplomatinės hierarchijos problema, tik šį kartą žemesniame lygmenyje, susijusiame su praktiniais tarpvalstybinių kontaktų organizavimo klausimais. Tarpusavio santykio svarba perkeliama ir į minėtąją sritį, į taisykles, kurios reguliavo valdovo *garbės* palaikymą diplomatinuose kontaktuose. Viena svarbiausių šių taisyklių įtvirtino nuostatą, kad tarpusavio santykiuose būtina vadovautis hierarchijos principu, griežtai laikantis vienas kito atžvilgiu esamų valdžios lygių. Maskvos monarchas galėjo kontaktuoti tik su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, Bajorų dūma – tik su Ponų taryba ir t. t.⁴² Pagal hierarchinę sistemą buvo ruošiamos ir diplomatinės misijos. Pasiuntinybės reikšmę nulemdavo keletas kriterijų: formaliąją pusę išreiškdamo pasiuntinio titulas (rangas), o praktinė pusė priklausė nuo pasiuntinio asmens, jo padėties valstybinėje hierarchijoje. Parinkimą nulemdavo misijos pobūdis (statusas)⁴³. Pasiuntinių rangai Lietuvoje ir Maskvoje buvo panašūs: aukščiausias pozicijas turėjo *pasiuntiniai*, po jų pagal suteikiamus įgaliojimus – *pasiuntinėliai*, žemiausia grandis – *žygūnai*. Pirmieji ir antrieji buvo valdovo atstovai – jie vedavo derybas, o pasiuntiniai turėjo teisę sudaryti sutartis. Tretieji tiesiog gabendavo rašytinius pranešimus ir buvo valdovo valios vykdytojai⁴⁴. Ši sistema taip pat susijusi su analizuojama *garbės* samprata ir papildė ją keliais aspektais: teikiamas pagerbimas priklausė ne tik nuo diplomataų siunčiančio valdovo pozicijų, jį taip pat sąlygojo pasiuntiniui suteiktas rangas bei jo socialinė padėtis.

Kita svarbi tarpusavio santykius reguliavusi nuostata susijusi su universaliuoju alternato principu. Esant nuolatiniams santykiams su lygiaverčiais partneriais buvo laikomasi eiliškumo: du kartus iš eilės aukšto rango diplomatiniai atstovai negalėjo vykti pas tą patį monarchą. Tik žygūnai, kurie turėjo tirti situaciją, buvo siunčiami gana dažnai. Kai diplomatiniai santykiai tarp dviejų valstybių nutrūkdavo, o vėliau kildavo abipusis poreikis juos atnaujinti, garbingiau buvo laikoma pirma priimti užsienio pasiuntinius, o tik po to siųsti atsakomąją misiją. Kontaktuose su valdovais, kurie vadinami *broliais*, tokia tvarka buvo laikoma ne tik garbinga, bet ir būtina. Pagal to meto supratimą ta pusė, kuri deryboms dėl taikos pirmoji priešui nusiųsdavo pasiuntinius, neformaliai save pripažindavo pralaimėjusia. Ir tik vienu atveju nesilaikoma šio principo – tuomet, kai į sostą įžengdavo naujas valdovas⁴⁵.

***

Dar vienas svarbus tarpvalstybinių santykių organizavimo ir palaikymo principas yra susijęs su viena iš seniausių ir universaliausių diplomatinėjų normų –

⁴² Ten pat, p. 34.

⁴³ Z. Т а з б и е р с к и, min. veik., p. 51.

⁴⁴ Е. В а н и о н и с, min. veik., p. 120; Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 31.

⁴⁵ Ten pat, p. 57, 58.

pasiuntinio neliečiamybe. Jos kilmės tyrimai neretai siejami su platesne valstybių kūrimosi problematika ir jose susiklosčiusiu požiūriu į svetimšalius. Manoma, kad poreikis užtikrinti asmenų, atliekančių diplomatines misijas, saugumą atsirado santykiuose tarp bendruomenių išaugus abipusiam priešiškumui. Kuriantis valstybėms pasiuntinio neliečiamybės principas tapo paprotinės teisės norma, kuri kaip ir kitos paprotinės teisės normos buvo saugoma valstybės sankcijos. Tačiau yra ir kita nuomonė, kad priešiškumo svetimšaliui „taisyklė“ iš pradžių neturėjusi apribojimų – pasiuntiniai buvo siunčiami ir priimami nepaisant to, kad nebuvo teisinio pagrindo, garantuojančio jiems neliečiamybę ir tik palaipsniui suvokta būtinybė užtikrinti jų saugumą⁴⁶. Vienas iš būdų, kuriuo siekta užtikrinti diplomatinės misijos apsaugą, buvo jos veiklos sakralizavimas, pasiuntinių funkcijas patikint šventikams. Jie misijai suteikdavo religinių apeigų atspalvį, įtvirtinantį pasiuntinio šventumą ir tuo pačiu neliečiamumą. Saugių kontaktų poreikis paskatino religinių *tiesų*, teigiančių, kad pasiuntinio asmuo priklauso išskirtinei žmonių kategorijai, susijusiai su dieviškumu, šventumu, neliečiamumu ir t. t., vystymąsi (formavo nuostatą, kad pasiuntinys savo teisine padėtimi išsiskiria iš kitų svetimšalių)⁴⁷.

Antikinėje Graikijoje sakralinio pobūdžio atributais, suteikiančiais išskirtinį statusą kitų pasiuntinių atžvilgiu, aprūpinti *heroldai* (*kerykes*) buvo laikomi neliečiamais ir pasikėsinimas į jų asmenį traktuotas kaip nusikaltimas, užtraukiantis Dievo bausmę⁴⁸. Romoje pasiuntinio neliečiamybė buvo susieta su *tautų teise* (*ius gentium*), todėl nusižengimai neliečiamumo principui prilyginti jos normų pažeidimui⁴⁹. Viduramžiais įsitvirtino pasiuntinio šventumo, susijusio su asmens neliečiamumu, suvokimas. Išliko tradicinis sakralus pobūdis, pasikeitė tik išorinis pavidalas ir terminologija. Antikiniame pasaulyje pasiuntinių globėju laikytas Hermis (Merkurijus), krikščioniškoje tradicijoje – angelas Gabrielius, pranešęs šv. Marijai gerąją naujieną (angelai – pasiuntiniai tarp dangaus ir žemės). Kiekvienam pasiuntiniui turėjo tekti dalis garbės, kurią reikėtų teikti dangaus pasiuntiniams. Todėl nuostatos diplomato statuso atžvilgiu buvo susiję ir su religinėmis, ir su teisinėmis normomis⁵⁰. Šventumo – neliečiamumo idėjos prisidėjo prie diplomato statuso išskirtinumo sampratos formavimosi, tačiau palaipsniui jos prarado buvusią galią, sakraliniai atributai jau nebetenkino diplomatinių santykių dalyvių. Ieškota naujų formų, kurios įtvirtintų pasiuntinio atliekamas funkcijas ir jo kaip valdovo reprezentanto

⁴⁶ R. B i e r z a n e k, Początki nietykalności poselskiej, *Księga pamiętkowa ku czci Juliana Makowskiego z okazji 50-lecia pracy naukowej*, Warszawa, 1957, s. 65, 66.

⁴⁷ Ten pat, p. 67.

⁴⁸ Ten pat, p. 68.

⁴⁹ Ten pat, p. 73.

⁵⁰ S. N a h l i k, min. veik., p. 4, 144.

ypatingą statusą. Formavosi supratimas, kad diplomatas turi būti išskirtas iš vietos teisės, nes jis reprezentuoja savąjį valdovą. Pasiuntinys kaip ir valdovas nepaklūsta svetimai teisei ir valdžiai. Vėliau šios idėjos tapo eksteritorialumo principo pagrindu⁵¹.

Šios tendencijos veikė ir Lietuvos – Maskvos valstybių santykius, nors žymesnių permainų nagrinėjamu laikotarpiu neįvyko. Ir toliau vadovautasi paprotine teisine norma, tačiau įsitvirtino rašytinės diplomatinių misijų saugumo garantijos – jos įforminamos *apsauginio rašto* (*опасной грамоты*) pavidalu. Paprastai raštas buvo teikiamas valdovui, kuris į kitą šalį siųsdavo aukšto rango pasiuntinybę. Dokumento tekstą sudarydavo ilgus metus vartojamos stereotipinės formuluotės, tarp kurių visada figūravo svarbi frazė: „*И мы на то сесь нашъ листь опасной дали послом твоимъ добровольно къ намъ приехати и отъехати изъ нашихъ земль безо всякого опасы*“⁵² (Ir mes apsauginį raštą tavo pasiuntiniams davėm, laisvai pas mus atvykti ir be jokio pavojaus atgal iš mūsų žemių iškeliauti). Šis įsipareigojimas laikytas pakankamai reikšmingu, be jo į kitą šalį neišvykdavo nė viena aukšto rango pasiuntinybė. *Apsauginio rašto* suteikimas buvo traktuojamas kaip kitos pusės sankcija aukštesnio lygio diplomatiniams kontaktams, dėl kurių derėtasi parengiamuose susitikimuose. Po oficialaus pareiškimo apie planuojamą misiją buvo reikalaujama suteikti saugumo garantijas. Kitos pusės sutikimas išduoti *apsauginį raštą* atverdavo kelią pasiuntinybės atvykimui. 1493 m. tokiu modeliu vadovautasi organizuojant LDK didžiosios pasiuntinybės misiją į Maskvą. Lietuvos atstovai pareiškę, kad baigiamosioms deryboms dėl taikos sutarties sudarymo bei Aleksandro ir Ivano III dukters Jelenos vedybų norėtų siųsti didžiuosius pasiuntinius, reikalavo *apsauginio rašto* atvyksiančios misijos nariams: „*Про то хочемъ до тебе слати великихъ пословъ нашихъ в нашихъ делехъ. И ты бы даль свои листь опасныхъ тымъ нашимъ посломъ добровольне до тебе приехати и зася тежъ добровольне отъехати с твоее земли*“⁵³ (Dėl šių mūsų reikalų norėtume tau siųsti didžiuosius pasiuntinius. Tu mūsų pasiuntiniams išduok apsauginį raštą, kad laisvai galėtų pas tave atvykti ir taip pat laisvai iš tavo žemės išvykti).

Kaip ir europinėje praktikoje, taip ir Lietuvos – Maskvos tarpusavio santykiuose pasitaikydavo atvejų, kada buvo pažeidžiamas neliečiamumo principas, nesilaikoma suteiktų saugumo garantijų. Tačiau taip elgtasi tik išskirtiniais atvejais,

⁵¹ Ten pat, p. 144–145.

⁵² 1502 08 27 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III apsauginis raštas LDK didžiajai pasiuntinybei atvykti į Maskvą deryboms dėl taikos, *A3P*, т. 1, № 192, с. 249.

⁵³ 1493 08 20 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III, prašant duoti apsauginį raštą didiesiems pasiuntiniams, *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga* 5, Nr. 25.1, p. 76.

susiklosčius ypatingoms (politinėms) aplinkybėms – pasiuntinio neliečiamybės pažeidimas išprovokavo diplomatinis konfliktus, kurie komplikavo ir taip sudėtingus, įtemptus tarpvalstybinius santykius. Geriau suvokti situaciją padėtų konkrečių atvejų analizė, tačiau prieš pradėdant svarstyti atskirus diplomatinės praktikos atvejus derėtų išsiaiškinti, kas ilgametėje diplomatinėje tradicijoje buvo laikoma nusižengimu prieš pasiuntinio asmenį ir nuo ko jį turėjo saugoti neliečiamybės garantijos. Visų pirma jis buvo saugomas nuo smurto ir prievartos: smurtu pasiuntinio atžvilgiu laikytas jo nužudymas, sumušimas, sužeidimas, apiplėšimas ir įkalinimas. Taip pat prie jų galima pridėti ir pasiuntinio garbės pažeidimą, tam tikrais atvejais traktuojamą kaip pasikėsinimą į jį išsiuntusio valdovo *majestotą*, laikomą didesniu nusižengimu nei nužudymas⁵⁴. Šios nuostatos galiojo ir Lietuvos – Maskvos valstybių santykiuose, sukurdamos tarp neliečiamybės ir *garbės* sampratų sąsajas, nulėmusias reprezentacijos akto (ypatingo valdovo ir jo atstovo – pasiuntinio santykio) pobūdį.

Dauguma šaltiniuose užfiksuotų neliečiamumo principo pažeidimų susiję su pasiuntinių sulaikymu (arba užlaikymu), kurį laiką neleidžiant jiems grįžti į savo šalį. Jau minėjome, kad tai galėjo įvykti susiklosčius ypatingoms aplinkybėms, jomis, beje, abi pusės ir motyvuodavo savo veiksmus. 1503 m. maskvėnų pasiuntinių sulaikymą Lietuvos pusė motyvavo paliaubų sutarties pažeidimais – nuolatiniiais pasienio sričių puldinėjimais. Teigta, kad MDK atstovai sulaikyti laukiant iš pasienio parvykstančio urėdininko, turėjusio įvertinti LDK žemėms padarytus nuostolius. Per šiuos pasiuntinius norėta perduoti maskvėnų valdovui priekaištus dėl pasienio sritims daromų skriaudų. Ivano III atsakyme pastarosios aplinkybės neakcentuojamos, tačiau išreiškiamas nepasitenkinimas, kad dėl tokių menkų nesutarimų sulaikomi pasiuntiniai: „*a того есмя нигде не слыхали, итобы въ обиднихъ делехъ на перемирныхъ грамотахъ пословъ держали, хоть бы каковы зацепки и учинили наши люди тбоимъ людемъ, ино было въ томъ не въ чемъ нашихъ пословъ задержати*“⁵⁵ (o to niekur negirdėjome, kad paliaubų metu dėl skriaudų pasiuntinius sulaikytų, kad ir kokius priekabių mūsų žmonės tavo žmonėms padarė, tačiau nėra pagrindo dėl to mūsų pasiuntinius užlaikyti).

Tikėtina, kad sulaikydama Maskvos valdovo pasiuntinybę, Lietuvos pusė demonstravo nepasitenkinimą valstybių pasienyje susidariusia situacija. Diplomatinė normų ir ceremonialinės tvarkos pažeidimai neretai buvo naudojami kaip protesto forma, reakcija į kitos pusės veiksmus. Labiau stebina maskvėnų atsakymas, kuriame išvelgtume užuominą, kad tam tikrais atvejais (pasienio konfliktai per menka priežastis) galima nesilaikyti diplomatinė misijų dalyvių saugumą ir neliečiamumą

⁵⁴ S. N a h l i k, min. veik., p. 164.

⁵⁵ 1503 05 07 – 1503 09 24 Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui paliaubų sutarčiai patvirtinti, *Сб Пво*, т. 35, № 76, с. 435–438.

garantuojančių įsipareigojimų. Deja, šaltinių informacija nesuteikia galimybės toliau plėtoti šią prielaidą. Neretai sprendimas sulaikyti pasiuntinius buvo priimamas diplomatinės misijos metu tarp abiejų valstybių atsinaujinus kariniams veiksams. Tais atvejais visų pirma vadovautasi praktiniais sumetimais – siekta užkirsti kelią informacijos rinkimui, kuris nuo seno buvo viena iš svarbesnių diplomato funkcijų. Tačiau ir šioms situacijoms galiojo nuostata, kad vykstant karui diplomatinis pavedimus atliekantys pareigūnai išlaiko neliečiamumą. Dėl jos nepaisymo 1501 m. laiške Trakų vaivada Jonui Zaberezinskiui priekaištavo Maskvos bojarinas Jakovas Zacharyčius: „и ты того моего человека задержаль: ино, пане, ведаешь самь, что во всех землях обычай таково рати ходить, а посламь и гостемь зацепки неть некоторые“⁵⁶ (tu mano žmogų užlaikėi: juk ir pats, pone, žinai, kad visose žemėse toks paprotys – raiteliai žygiuoja, o pasiuntiniams ir pirkliais jokių priekabių nėra).

Pastarasis ir kiti atvejai, kurių negalime laikyti normalia, įprasta praktika, nekvėstuoja paties principo – juos galime traktuoti kaip nukrypimus nuo normos, patvirtinančius jos egzistavimą. Poreikis palaikyti tarpvalstybinį bendravimą buvo vienas iš pagrindinių veiksnių, vertusių laikytis abipusių kontaktus reguliuojančių normų. Tai buvo ne tik dvišalės diplomatijos „reguluotojai“, jomis vadovautasi organizuojant tarpvalstybinius santykius, jos užtikrino ir palaikė jų tęstinumą. Todėl kiekvienas pažeidimas (ypač pasiuntinio asmens neliečiamumo) smarkiai juos komplikavo. Kaip rimtai buvo žiūrima į tokius atvejus, liudija 1508 m. situacija. Maskvėnams užlaikius diplomatinę misiją, Lietuvos pusė griežtai pareikalavo išleisti pasiuntinius ir pagrasino Maskvos valdovui diplomatine izoliacija, jei jie ir toliau nesilaikysią misijai suteiktų saugumo garantijų: „ино тыми двумя нашею земли людми не вменишишь, нижли того смотри, хто напотомь с тых христьянских земель и господарствь у твою землю покусить ся ехати“⁵⁷ (tais dviem žmonėmis mūsų žemių gyventojų nesumažinsi, tačiau pats pagalvok, kas vėliau iš tų krikščioniškų žemių ir valstybių į tavo žemę išdrįs vykti).

Prie neliečiamumo principo pažeidimų priskirtume ir incidentus, įvykusius diplomatinės misijos kelionės svetimos valstybės teritorija metu. Apie jų pobūdį galime spręsti iš „nukentėjusios“ pusės pareiškimų: jais buvo protestuojama dėl pasiuntinių sulaikymo (faktiškai dėl trumpalaikio jų įkalinimo) ar vietinių gyventojų

⁵⁶ 1501 12 04 Maskvos bojarino Jakovo Zacharyčiaus laiškas ponui Jonui Zaberezinskiui, kuriame priekaištaujama dėl žygūno sulaikymo, *A3P*, t. 1, № 192, c. 244.

⁵⁷ 1508 06 21 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo laiškas Maskvos didžiajam kunigaikščiui Vasilijui III, pranešantis apie Mykolo Glinskio išdavystę, perspėjantis, kad yra pasirengęs apginti tėvynę nuo Maskvos grobimų, reikalaujantis paleisti sulaikytus Lietuvos pasiuntinius ir žygūnus, *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 8*, Vilnius, 1995, Nr. 65, p. 106.

elgesio – misijos narių puldinėjimų ir plėšimų. 1486 m. į Maskvą atvykusiems Lietuvos atstovams pranešta, kad LDK žemėse buvo apiplėštas į Moldaviją vykstantis maskvėnų pasiuntinys, pareikalauta surasti plėšikus ir grąžinti pavogtą turta⁵⁸. Šaltiniuose užfiksuotos ir atvirkštinės situacijos, kada nusikalsdavo svetimos šalies pasiuntiniai, patys apiplėšę ar sumušę vietinius gyventojus. Tokiu maskvėnų elgesiu 1495 m. skundėsi Lietuvos pusė: „и они над то, едучи дорогою, людемь нашымь великии шкоды делали: на встречи купцовъ грабили и на обе стороне зь дороги ездячи въ мили и въ двухъ люди грабили“⁵⁹ (keliaudami jie mūsų žmonėms nuostolių pridarė: pakelyje sutiktus pirklius apiplėšinėjo, abipus kelio mylios, dviejų mylių spinduliu plėšikavo). Šiais atvejais buvo laikomasi svarbios neliečiamumo principą atliepiančios nuostatos, kad nusikaltusius pasiuntinybės narius turi bausti tos šalies, kuri juos siuntė, valdžia. Tyrinėtojai joje išvelgia tarptautinės teisės normų (dėl diplomato ir jo palydos eksteritorialumo) genezę⁶⁰.

Minėtosios situacijos nesukeldavo reikšmingesnių diplomatinių konfliktų, didesnę rezonansą įgydavo pasiuntinių sulaikymo ar grąžinimo atgal, į šalį iš kurios atvyko, atvejai. Nors daugelis jų turėjo tam tikrą politinę potekstę, tačiau kartais tokius sprendimus nulemdavo ir kitokio pobūdžio aplinkybės. 1498 m. Maskvai protestuojant dėl pasiuntinio, vykusio į Krymą, sulaikymo⁶¹, LDK savo poelgį motyvavo netinkamu maskvėnų atstovo elgesiu. Buvo pareikšta, kad jis nesilaikęs nustatyto „kelionės maršruto“, be to, padėjęs totoriams puldinėti LDK gyvenvietes, ir pareikalauta, kad MDK valdovas savo pasiuntiniams lieptų keliauti tik įprastais maršrutais – nurodytais keliais⁶². Iš šio ir dar daugelio kitų atvejų galime spręsti, kad anuomet egzistavo gana griežta diplomatinių kelionių reglamentacija – jas reguliavo ir ribojo nustatyti maršrutai ir raštiški leidimai, jos buvo glaudžiai susietos su ceremonialo formomis. Šios srities nuostatos taip pat sudarė integralią diplomatinių kontaktų organizavimo ir reguliavimo mechanizmo dalį.

⁵⁸ 1486 m. birželis, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III, kuria siekiama įtikinti maskvėnus padėti Moldavijos vaivada Stefanui kovoje prieš turkus, *A3P*, t. 1, № 88, c. 108.

⁵⁹ 1495 m. kovas, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinybė Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III, kuria informuojama, kad pasiuntiniams leista vykti per LDK teritoriją pas Moldavijos vaivadą Stefaną, taip pat prašoma atšaukti maskvėnus bajorus, atvykusius kartu su Jelena, *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 5*, Nr. 40, p. 90.

⁶⁰ Л. Ю з е ф о в и ч, min. veik., p. 43.

⁶¹ 1498 m. vasaris, Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui dėl maskvėnų pasiuntinių sulaikymo ir dėl MDK pasiuntiniams nuolat daromų skriaudų LDK žemėse, *С6 Пуо*, т. 35, № 51, с. 244.

⁶² 1498 m. vasaris, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro atsakymas Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntiniams, kuriame pareikšti kaltinimai maskvėnų pasiuntiniui dėl talkinimo totoriams puldinėjant LDK žemes, *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 5*, Nr. 75, p. 129.

Regiono šalių geografinis išsidėstymas nulėmė, kad dėl keliavimo daugiausia problemų turėjo maskvėnai, kurie į kitus kraštus vykdavo per LDK žemes. Maskvos atstovai privalėjo gauti *praleidžiamąjį raštą* – sutikimą-leidimą vykti per Lietuvos teritoriją. Tokį patį dokumentą turėjo išsirūpinti ir kitos šalys, nusprendusios pasiųsti į Maskvą diplomatinę misiją. 1486 m. net prašyta nuolatinio laisvo kelio per Lietuvą Maskvos ir Moldavijos vaivados Stefano „žmonėms“: „*еси и вонередь даль лист свой на то итобы нашимь людемь добровольно ездити черезь твою землю къ Стефану, воеводе Волошьскому, да къ намь оть Стефана воеводы Волошьского, такь же бы Стефановымь людемь <...> къ намь ездити добровольно черезь твою землю нашими людами и опрочь нашихь людеи не наежюднajúчи тебе*“⁶³ (ir ateičiai išduok raštą, kad mūsų žmonės galėtų laisvai per tavo žemes pas Valakijos (Moldavijos) vaivadą Stefaną vykti ir grįžti atgal; o taip pat ir Stefano <...> žmonėms per tavo žemes pas mus pirmyn ir atgal keliauti būtų laisvai leista, tavęs neatsiklausiant).

Praleidžiamųjų raštų prašymas ir teikimas buvo įprastas ir ilgametis kelionių sankcionavimo atributas. Tačiau tokia praktika, Lietuvai nusprendus blokuoti ar apsunkinti Maskvos valstybės santykius su kitomis šalimis, maskvėnams ir jų diplomatiniais partneriams neretai tapdavo rimta problema. 1496 m. per LDK teritoriją į Maskvą nebuvo leista vykti turkų pasiuntiniui, pateikiant ne vieną tokio sprendimo motyvą: „*иужь в томь чась до твоего господара дороги были замкнуты а никого до его милости земель не пущано. А и перед тум николи такии послы с турьков через землю господара нашего не хожывали. Того деле господарь нашь того посла велель зася верьнути до его господара, отколе прьехали, абы такии послы нашихь земель, хрестияньскихь господарей не пересматривали*“⁶⁴ (tuo metu pas tavo valdovą keliai buvo uždaryti ir niekas į jo malonybės žemes neįleistas. O ir prieš tai niekada turkų pasiuntiniai per mūsų valdovo žemes nevyko. Dėl to mūsų valdovas ir liepė tam pasiuntiniui grįžti pas savo valdovą, iš kur jis ir atvyko, kad tokie pasiuntiniai mūsų krikščioniškų valdovų žemių nešnipinėtų). Šį sprendimą galėjo sąlygoti ir politiniai motyvai: tai galėjo būti reakcija į nuolatinį taikos susitarimo pažeidinėjimus, sudėtingą ir įtemptą situaciją abiejų valstybių pasienyje. Kelionių reglamentavimas buvo puiki Maskvos

⁶³ [1486] Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntinybė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Kazimierui dėl pagalbos Moldavijos vaivada Stefanui kovoje su turkais, Литовская Метрика, Отдел 1, ч. 1: книги Записей. т. 1, Русская историческая библиотека, т. 27, Санкт Петербург, 1910, № 54, с. 360.

⁶⁴ 1496 02 13 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro atsakymas Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III pasiuntiniams, kuriame aiškinamos priežastys, kodėl nebuvo praleistas į Maskvą vykstantis turkų pasiuntinys, Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 5, Nr. 50.1, p. 98.

diplomatinių kontaktų su kitomis šalimis kontroliavimo ir ribojimo priemonė, tad nenuostabu, kad Maskva, kaip matėme iš ankstesnio pavyzdžio, siekė užsitikrinti nuolatinį laisvą kelią diplomatinių misijų kelionėms per LDK teritoriją.

Nesutarimai kildavę dėl skirtingo tarpvalstybinio bendravimo normų traktavimo. Manipuliavimas jų nuostatomis, siekiant tam tikrų užsienio politikos tikslų įgyvendinimo, o taip pat ir jų generuojamų sampratų neapibrėžtumas rodo, kad ėmėmės tyrinėti vieną iš ankstyvųjų gana ilgo proceso etapų, kurio metu buvo artėjama prie funkcionalių, plačiai akceptuojamų, diplomatinę veiklą užtikrinančių ir reguliuojančių taisyklių susiformavimo. Nepaisant neišbaigtų formų, jos sudarė bendruosius tarpusavio kontaktų principus, normatyvinę jų galia juntama kiekviename diplomatinio ceremonialo etape (elgesio modelių pasirinkime).

NORMS OF THE DIPLOMATIC ACTIVITY IN THE PRACTICE OF RELATIONSHIP BETWEEN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AND THE STATE OF MOSCOW (IN THE LATE FIFTEENTH AND EARLY SIXTEENTH CENTURIES)

Summary

MARIUS SIRUTAVIČIUS

Dramatic changes at the end of the 15th century that took place in the spaces of the eastern region changed the distribution of forces that had prevailed, and intensified interstate competition. Lithuania's neighbour – the state of Moscow – which was striving to enter the international policy, sought to change the existing situation and to strengthen its position at the expense of other countries of the region. Interstate competition determined the nature of the tasks set to diplomacy, which at that time was closely related to the concepts of the position, status, superiority or equivalence, and, to some extent, to the state ideology of the countries. The latter connection determined the dependence of the norms of the activity on the contents of political ideas, which also determined the choice of the forms of communication. Diplomatic contacts distinguished themselves by one of the features testifying to the fact that forms of ways whereby an agreement was reached were of no less importance than the very contents of the agreement. A certain system of conduct ethics was followed in the interstate relations, the basis of which was mutually recognised norms and the diplomatic ceremonial and which provided for necessary compulsory forms of the diplomatic activity. We devoted our main attention to this sphere of interstate contacts seeking to reveal the mechanisms of its functioning as a whole.

Taking into consideration the peculiarities of the subject under investigation we divided the analysis into several parts. The present article (the first part of the investigation) dealt with the norms establishing the principles of organising and maintaining interstate relations: the concep-

tion of the ruler and his diplomatic representative, the principles of hierarchical communication, the act of representation and the importance of the rank, as well as the conception of immunity/security. The second part, which will be published in another article, is devoted to the investigation into the cases of the ceremonial conduct. By dividing them structurally we shall discuss functions and the role of its various elements within a common model of diplomatic communications.

Peculiar relationships between the state, the ruler and his diplomatic representative determined the majority of diplomatic peculiarities of that time. In the diplomacy of the new times the state is personified by the ruler, however, before that the connection was even stronger – the monarch embodied the country he ruled. This link determined the dependence of the status of the country on the ruler, which was especially important to the relations between the Grand Duchy of Lithuania and the State of Moscow, as well as to the competence of the diplomatic activities within the jurisdiction of monarchs of both countries. The ruler's rank, which defined the relations with other sovereigns, determined "reputation" of the state with respect to other countries, that is, decided its place in the diplomatic hierarchy. Terminological elements of the then diplomatic language marking the condition of superiority and equivalence, defining the position of the Grand Duke of Lithuania and the Grand Duke of Moscow with respect to each other, allow one to judge about how the interrelations were understood. One of them – the term of *fraternity* – was the mark of neither kinship nor interstate relations. It denoted equivalence and was applied only to a monarch that was equal by rank. The early diplomatic documents allow one to draw the conclusion that as far back as the middle of the 15th century the rulers of Lithuania and Moscow called one another *brother*. This word is used in the documents as an address and at the same time as a part of the title. With the passing of time the use of the terms denoting the relationship intensified until finally in the diplomatic practice of both countries it became a common and necessary part of the address to another ruler.

A part of the problem of mutual relations is also related to one of highly important attributes representing the rank and power of the ruler – the title, and to be more exact, to its certain components. During the period under investigation one can observe a newly started evolution of the titles of Moscow rulers related to not only the concentration of power but also to the aspirations to acquire a certain status with respect to the rulers of other countries, which brought about a long-lasting diplomatic conflict. The latter occurred when Monarch Ivan III of Moscow started to use the new component of the title – *gosudar vseja Rusi* – 'lord of all-Rus', which the Lithuanian side did not want to recognise. Such titling demonstrated the increased power of the Grand Duke of Moscow, marked his new status, at the same time destroying the former interrelation. Arguments over the new formula of the title formed a prologue to a long-lasting diplomatic struggle, which made further interstate relations much more difficult. It was only at the beginning of the 16th century that the Grand Duchy of Lithuania, having suffered great failures in the conflict with Moscow, made its position softer by starting negotiations for the conditions of recognising the new title of the Muscovites' Monarch.

One of the most significant conceptions – the inverse conception of *honour/dishonour* – regulating diplomatic representation, consolidated principles of interrelation. Legitimacy of the Monarch's power, his might, his rank defining his relationship with another sovereign, had to be reflected in a diplomatic representation, therefore, preservation of the ruler's *honour* was one of the main duties of the diplomat who embodied his rulers in the act of representation. The ruler's *honour* abroad had to be upheld by a "proper" conduct of the envoys, which corresponded with the status of the monarch who had sent the envoys, his position with respect to another sovereign.

The system of the diplomatic hierarchy was transferred into rules, which regulated upholding the monarch's *honour* in interstate contacts. One of the major rules established the principle that it was necessary to follow the principle of the hierarchy in mutual relations, to strictly adhere to the present levels of power with respect to each other. The Monarch of Moscow could have contacts only with the Grand Duke of Lithuania, the Duma of the Nobles could contact only the Council of Lords, etc. Diplomatic missions were also prepared according to the hierarchical system.

An important sphere of organising and maintaining interstate relations, was related to one of the oldest and universal diplomatic norms – immunity of an envoy. Written security guarantees, which were registered in the form of a *protective letter*, were already established at that time. Granting of the *written letter* was treated as a sanction of the other party for the contacts of a higher diplomatic level, which were negotiated during preliminary meetings. The principle of immunity was violated in exceptional cases only, in the event of extraordinary (political) circumstances. Most violations were related to detaining (or delaying) the envoys and not allowing them to return to their country. We attributed the incidents that happened at the time of carrying out the diplomatic mission while travelling through the territory of a foreign country, to the violation of the principle of immunity – detaining and giving back the envoys or attacks on them as well as robberies. Opposite situations have also been recorded in the sources when envoys of the foreign countries committed offences by not following the established route, committing robberies, as well as committing acts of violence to the local inhabitants. In these cases the important regulation corresponding with the principle of immunity was observed, which established that the envoys who had committed violations had to be punished by the authorities of the country, which sent them on a mission.

In those days diplomatic travels were strictly regulated – they were regulated and limited by the established routes and written permits, besides they were closely related to the forms of the ceremonial. Due to this procedure the Muscovites who travelled to other countries through the lands of the Grand Duchy of Lithuania, and who had to obtain the *passable letter* – a permit to cross the territory of Lithuania – encountered the greatest number of problems. Regulation of travels was an effective means to regulate/limit diplomatic contacts between Moscow and other countries. Such a procedure became a serious problem to the Muscovites and their diplomatic partners after Lithuania decided to block or make Moscow's relations with other countries more difficult.

A different interpretation of interstate norms of communication, manipulation of their principles when seeking to implement certain objectives of the foreign policy, as well as indefiniteness of the conceptions generated by them, show that we have undertaken to investigate one of the earliest stages of a long process, which led to the formation of functional, widely accentuated rules regulating the diplomatic activity. Despite the unfinished forms they constituted general mutual contacts, and their normative power is felt at each stage of diplomatic communication.

Gauta 2002 m. gruodžio mėn.

Marius S i r u t a v i č i u s (g. 1976). Istorijos magistras, Vytauto Didžiojo universiteto doktorantas. Tyrinėjimų kryptis – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės santykių diplomatinė kultūra (XV a. pabaigoje – XVI a. pirmojoje pusėje).

Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Istorijos katedra, K. Donelaičio g. 52, Kaunas, LT-3000.